

տուածայայտանական յիշատակներու, որոնց վերայ յետոյ աւելցած էր նաև նշանակներ, իսկ Արեւմտաքի մէջ ընդունուած էր անիկա՝ առանց նշանակի յիշատակի ու միասին ունենալու: Առաջինը, իբր առանձինն տօն նշանակեան, սկսած էր Արեւմտաքի մէջ միայն, ամենէն կանուխը՝ Գ. դարու կիսուն, և Արեւելքի մէջ սկսած էր ընդունուիլ Գ. դարու վերջերը և մինչև Ե. ի առաջին քառորդին վերջերը, աւելի կամ նուազ կանոնաւորութեամբ մուտ գտած բացի Հայաստանեայց եկեղեցիէն, որ անխախտ և անխաբ յարուժով անբաժան մնաց հնազոյն ըմբռնումէն և աւանդութենէն, այն տեսութեամբ թէ փրկչին նշանակը, թէև մարդկօրէն կատարուած, բայց աստուածային է ըստ էութեան, քանի որ ծնաւ նա աստուածաբար, այսինքն և իբր Աստուած, և նովին իսկ այնքան աստուածայայտանական, որքան է ինքնին իր մկրտութիւնը: Այս պատճառաւ զայն անշատաբար տօնելը չը նկատեց երբեք անհրաժեշտ եւ բանաւոր: Այդ տեսակէտով, ստէպ, մասնաւորաբար Յունաց հետ միութեան եւ Լատինաց հետ միարարտութեան հարցերու միջոցին, իրեն եղած առաջարկութեանց եւ պարտադրութեանց հանդէպ ան մնաց միշտ անընդունօղ, այդ կանոնին մէջ տեսնելով Լուսաւորիչէն նոյն իսկ սահմանադրուած սովորութեան մը նուիրականութիւնը, ինչպէս սովոր էին արտայայտուիլ մեր նախնիք, զգացման համոզմամբ, ամէն անգամ որ կ'ուզէին հասկնել նախնեաց աւանդութենէն հետանալու անհնարութիւնն իրենց համար:

Վերջացնել առաջ, կ'ուզենք աւելցնել իբրև հետաքրքրաշարժ գիտելիք միայն, թէև թերևս աւելի համադարձօրէն յղացուած մտածում մը քան ինչ որ ըսուած էր Դեկտ. 25-ը արդարացեալութեամբ՝ թէ անոնք որ կ'ուզէին Յունութիւն Ե. ին համար ալ արդարացումի բանաձև մը գտնել կրօնական զգացումի տեսակէտով, և կը զիմէին հետեւեալ փաստարկութեան. որովհետև հին ուխտը ստուերն է նորին, որ անոր իրականութիւնն է, պէտք էր որ կատարեալ զուգահեռականութիւն մը կենար երկուքին միջև: Եւ որովհետև Ազած ծնած էր աշխարհի առաջին տարիին վեցերորդ օրը, երկրորդ Ազամն ալ պէտք էր ծնած ըլլար տարիին վեցերորդ օրը, Յուն. 6, բնականօրէն կ'ըլլար օր ծննդեան Բրիտանոսի:

Ինչպէս ակնարկեցինք վերև, կը դնենք այս խորհրդածութիւններ, իբրև մեկնողական արդարացումի ճիշդութեւ նմոյշ մը միայն:

Քրիտոնեութեան մեծ տօները, ամէնքն ալ անշուշտ պանծացեալ տէրունի յիշատակներու և խորհուրդներու, կարելի է ըսել թէ գրեթէ ամէնքն ալ սահմանուած են, իրենց նշանակութեան բարոյական ներգործութեամբը հակադրելու համար հին հեթանոսական տօներու ոգւոյն եւ գործադրութեանը վրայ: Կրօններու պատմութեան և եկեղեցական հնազոյնութեան

բաժինը աննշան բան մը չէ մեծ տօներու ծագումը ճշդելու գործին մէջ:

Ինչպէս Չատիկը, լուսնային դրութեամբ, շարժական տօներու հոյով մը կը կազմէ զատկական տօներու շրջան մը, նոյնպէս և նշանակը, թէ՛ Դեկտ. 25-ին տօնողներուն և թէ Յուն. 6-ին տօնողներուն համար, անշարժ տօներու հոյով մը, կը կազմէ նշանակի տօնին կապուած տօներու շրջան մը՝ արեգակնային դրութեամբ:

Կարելի՞ է արդեօք ասոր մէջ ալ տեսնել խուլ փաստ մը գէթ՝ սաստուցական արեգակնային տօներու հետ ունեցած պատմական կապին:

ՆՈՏԱՐ

## ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

### Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ԱՍՏՂԻՆ ԱԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍԷՋ

Մեր փրկչին Յիսուսի ծննդեան հրաշալիքներէն մին է Աստղին երևումը զոր կը յիշէ Մատթէոս Աւետարանիչ հետեւեալ կերպով, «և ի ծնանելն Յիսուսի ի Բեթղէհէմ Հրէաստանի յաւուրս Հերովդի արքայի, ոհա մոգք յարեւելից եկին յերուսաղէմ, և ասնն՝ ո՛ւր է որ ծնաւ արքայն Հրէից, զի տեսաք զաստղն նորա յարեւելս, և եկաք երկիրպագանել նմո» (Բ. 1-2). «Յայնժամ Հերովդէս զաղտ կոչեաց զմօգսնն, և ստուգեաց ի նոցանէ զժամանակ աստեղն երևելոյ» (Բ. 7). «և նոքա իբրև լուան ի Թագաւորէն՝ զնացին, և ահա տեսղն զոր տեսան յարեւելս՝ ոռաջնորդեաց նոցա, մինչև եկեալ եկաց ուր էր մանուկն: Իբրև տեսին զաստղն, խնդացին յոյժ ուրախութիւն մեծ» (Բ. 9-20):

Յառաջիկայ Ս. Ծննդեան տօնի առիթով կը փափաքինք Ս. Ծննդեան հրաշալի աստղին երևման մասին մեր նախնի մեկնիչներուն հայեցակէտը պարզել Հայ մատենագրութեան տուեալներէն քաղելով. ամենէն առաջ ըսենք թէ Ս. Ծննդեան աստղին բոլոր աւանդութիւնները հիմնուած են Ս. Դրոց հետեւեալ խօսքին վրայ. «Մագնեցէ աստղ Յակոբայ, և յարիցէ այր յիսրայելէ (Թու. Ի. 17): Աստղին աւանդութիւնը պարզաբանող մեկնիչներուն ժամանակագրական կարգը կը պահենք:



1. Աստղին աւանդութիւնը Ս. Իգնատիոս Աստուածազգեացիին համաձայն.

Ս. Իգնատիոս Անտիոքի առաջին եպիսկոպոսն էր, նահատակուած է ի Հռոմ եւ քուղքեր գրած է քրիստոնեայ եկեղեցիներուն. թէ՛ նահատակութիւնը եւ թէ՛ թուղթերուն թուականը ընդունուած է փրկչական 110 թուականը. մեր նպատակէն դուրս կը մնայ նոյն թղթոց վարդապետութեան մասին եւ այդ պատճառաւ յառաջ եկած վէճերուն հետամամբ տեղեկութիւն տալ. միայն կը յարենք թէ անոնք երեքի կը բաժնուին, ընդարձակ կամ երկար, միջին եւ կարճ. երկար թուղթերուն հաւաքածոն թուով 13 է, միջինը՝ 7. կարճը՝ 3. մեր մատենագրութեան մէջ երկար հաւաքածոն հայերէնի թարգմանուած կը տեսնենք Ն. դարուն, որով մեր ձեռքը ունինք Ս. Իգնատիոսի 13 թուղթերը: Միջին եօթը թուղթերը կը յիշուին Որոգիւնէսէն եւ կեսարացի Նեսիրոսէն (Պատմ. Եկեղ. Կ. 22-36):

Ս. Մննդեան աստղի աւանդութեան(\*) մասին Իգնատիոս կը գրէ Եփեսացիներուն հետեւեալ կերպով. «Ալիսարհի մէջ ինչպէ՞ս ճանչցուեցաւ այս աստղը՝ որ երկինքի վերայ ծագեցաւ, եւ որ բոլոր աստղերէն աւելի պայծառ եւ փայլուն էր:

Թէ ինչպէս անոր լոյսը անպատմելի էր, վասնզի տարօրինակ էր անոր տեսիլը. Բոլոր աստղերը, ինչպէս արեւն ու լուսինը այն աստղին շուրջ պար բռնած էին, վասնզի անոր լոյսը ամենէն առաւելն էր: Եւ քաղնապ մը յառաջ եկաւ թէ ուրիշ էր անոր արտօրինակ տեսիլ որ ուրիշներուն նման չէր»: (էջ 49 տպ. Կ. Պոլիս, 1783):

Վերեւ մէջ բերինք Մատթէոսի Բ. 1-2, 4, 9-10 համարները, որոնց մէջ նկարագրուած Ս. Մննդեան աստղին երեւումը կը տեսնուի իր պարզութեան մէջ, սակայն Ս. Իգնատիոսի հատուածը առնուած կը թուի բերանացի աւանդութենէ կամ գրաւոր աղբիւրէ մը որ ծանօթ չէ: Կղեմէս Աղեքսանդրացիին (ծն. 150, յԱթէնս) մէկ գործին մէջ (Թէոդոդի — գնոստիկեան —

գրուածներուն քաղուածները, թուով 86), Ս. Մննդեան աստղին գէպքը պարզուած է այնպիսի լեզուով մը, որմէ կը հասկցուի թէ Կղեմէս Աղեքսանդրացիին վերի հատուածին ծանօթութիւն ունեցած է (տե՛ս The Epistles of st. Ignatius, By Stawley, էջ 50):

2. Ս. Մննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին.

Մեր մատենագրութեան եկեղ. պատմութեան մէջ ծանօթ է Ս. Յակոբ Մծբնայ հայրապետին անունն ու վարքը. կ'ապրէր Դ. դարուն, իրեն կ'ընծայուի Զգոն գիրքը եւ իր անունով գրուածքներ կան մեր ձեռագիր ճառընտիրներուն մէջ: Ս. Աթոռոյ ձեռագրաց մատենագրանին թ. 154 ճառընտիրին մէջ տեսանք նոյն հայրապետին անունով ճառ մը, «Յաղագս աւսեղն եւ մոգուցն եւ մանկանց Բերդեհմի, (Բ. հատոր) խորագրով, որ Ս. Մննդեան աստղին աւանդութիւնը աւելի ճոխացած է եւ նկարագրութիւնը աւելի իսկատիպ եւ նկարազարդ: Աստղին հետ կը պատկերանան Ս. Կոյսը եւ Մանուկն Յիսուս՝ թագազարդ եւ մոգերու ընծայաբեր երկրպագութիւնը, ահա Մծբնացիին խօսքերը. «Կը կարծեմ թէ այն գիշերը՝ երբ ծնաւ մեր Փրկիչը, մոգերուն բոլոր գունդերը կը տեսնէին կենդանակերպերը, գիշերուան պահուն կը դիտէին եւ կը խորհէին թէ ինչպէս, ո՛ւր եւ ե՞րբ պիտի երթան. այն ատեն Աստուած վառեց իր լապտերներն եւ անոնց նոր աստղ մը երեցաւ. անոնց զայցած տեղերուն մէջ կային ըստ կարգի գնայուն աստղեր, տեսան լուսաւիայլը որ կը գուշակէր մեծ թագաւորին ծնունդը. կար նաև ուրիշ ուռկան մը որ զանոնք կ'ըմբռնէր. այն աստղը որ մեծ էր տեսիլքով եւ լուսովը փառաւոր, երեւելի ծագումով եւ հրաշալի կերպարանքով, զարհուրելի բոցով, բոբրոքելի կրակով եւ զարմանալի տեսակով. եւ չկար անոր նման աստղ մը, որովհետեւ մոգերը կը տեսնէին սուրբ Կոյսը շատ զարմանալի կերպարանքով եւ սքանչելի տեսիլքով, որ կը բազմէր աստղին մէջ եւ հրաշալի մանուկը կը կրէր իր գրկին մէջ, եւ բացաւ թագը մանկան գլուխը գրուած(\*):

(\*) Ս. Իգնատիոսի այս հատուածը զբարբէն աշխարհարար Քարգմանելով կը դնենք հոս, ինչպէս ըրած ենք հետագայ ուրիշ մեկնչաց հատուածները: Հայ Քարգմանչին վերջին երեք տողերուն ազդակ եւ նորոգութիւն բառերը փոխանակեցինք ազգնապ եւ արօրինակ տեղ բառերով զոր տեսանք J. H. Stawleyի անգլիերէն Քարգմանութեան մէջ:

(\*) Այս զեղեցիկ եւ խորհրդաւոր խօսքը, ինչպէս նաև ուրիշ մասեր, Յակոբ պատրիարք Նախնի կը յիշատակէ Գիրք եւ ճառ Հոգեւոյ խորագրով գործին մէջ, այս ճառէն քաղելով (էջ 75 եւ 93):



Անոր տեսիլքը հիացուց զանոնք՝ քննեցին և անոր խորհուրդը իրենց գիրքերուն մէջ չգտան և չհասկցան զայն նոյն իսկ քաղ-զէացւոց գիտունները։ Լուսեղէն այդ մեծ պատկերը ուզեցին նկարագրել և չկրցան։ Իրարու կ'ըսէին գիտունները և իզձերը թէ լիւն է և լիւնչպէս է այն աստղին ծագումը։ Աշխարհ նոր թագաւոր մը եկած է նոր ծննդեամբ... Եւ Ներքովդայ թագը պիտի հնազանդի անոր երբ ահաւոր մարդը երևի և ըլլայ աշխարհակալ։ . . . »

«Աստղերը իրենց ժամանակին համա-ձայն, կը գնան երկինքի վրայ, և անոնց և ոչ մին ի յաւիտենից իջած է երկրի վը-րայ, իրենց դասակարգով ի սկզբանէ կ'եր-թան, և անոնց արագ ընթացքը չխառնա-կուիր. անոնցմէ ո՞րն է որ ժամանակին թողուց իր տեղը և երկիր իջաւ առաջնորդ-դելու համար ճամբորդներն, ո՞վ տեսաւ աստղը որ իր շարքէն իջնելով՝ իբրեւ լու-սափայլ լապտեր բանակին առաջնորդեց, ո՞ր ժամանակ էր որ աստղերէն մին թո-ղուց երկինքը և իջաւ ճամբայ գնալու վա-ճառակոտներու հետ։ Անոնք հաստատու-թեան համաձայն կարգուած են. անոնց զնացքի անիւը երկինքի մէջ է և երբեք երկիր չեն կրնար իջնել, անոնց բոլոր զօ-րութիւնները ժամանակի լուծով լծուած են և ի սկզբանէ մէկ կամարի վրայ հաւա-սար կը քալեն։ Անոնցմէ ո՞վ է որ իր պա-րանոցը ազատեց այդ լուծէն և միայն ին-քը հետախուր՝ երկիր իջաւ. մեր Տիրոջը պատահածները նոր գործեր են, և ևս քս-բնութեան և սովորութեան ոչ ոք լսած է»։ (Ճառքնաթիւ Թ. 154, Բ հատոր)։

3. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Յովնանէս Ոսկերերանի։

Ս. Յովնանէս Ոսկերերան (ծն, 324, ✕ 407), քրիստոնէական եկեղեցիին նշա-նաւոր հայրերէն մին է. բեմական — վար-դապետական գործերովը նշանաւոր ու ճարտարախօս, գրչովն անզուգական և արդիւնաւից, և հետեող էր Անտիոքի դը-պրոցին. մեր Ե. դարու թարգմանիչ վար-դապետները Ս. Գիրքի թարգմանութենէ յետոյ հետամուտ եղած են հայերէնի վե-րածել Ոսկերերանի մեկնողական, ներքո-ղական և վարդապետական գրուածքները ու ճառերը. որքան ճարտար ու բարձր էր հեղինակը իր գրուածոց մէջ, նոյնքան հա-

մահաւասար կարողութեամբ, անոր գործե-րէն շատերը հայերէնի թարգմանեցին մեր վարդապետները. զանոնք կարդացողը կը կարծէ կարգացած ըլլալ իսկական գործեր։ Ոսկերերանէ հայ թարգմանութիւնները միայն Ե. դարու թարգմանութիւններ չեն, այլ կան նաև հետագայ դարերու գործեր, մինչև ԺԲ. արծաթի դարը։ Նոյն թարգմա-նութիւններէն « յԱւետարանագիրն Մատ-թէոս » խորագրով Ոսկերերանի գործէն կը քաղենք անոր Ս. Ծննդեան Աստղին աւան-դութեան հատուածը, ուր կը տեսնուի թէ հոգեւոր հայրապետը ի ձեռին ունի նոյն ա-ւանդութեան այն ոսկեթիւ լարը որով հիւ-սած էր ՄԺմնացին իր խորհրդաւոր հատ-ուածը։ Հոս կը գնենք Ոսկերերանին ա-ւանդութեան մասին իր խօսքերը. «Եթէ ստոյգ իմանալ ուզենք թէ Ս. Ծննդեան Աստղը ի՞նչ էր կամ ինչպիսի՞ր բան մը, թէ ան բազմաթիւ աստղերէն մի՞ն էր թէ ուրիշ մը, թէ արդարեւ անիկա աստղ մ'էր կամ թէ միայն կերպարանքով աստղ մը, զիրազոյն կերպով կարելի էր հասկնալ։ Այս կէտը անտարակոյս գրուածքներէն յայտ-նի պիտի ըլլայ. նոյն Աստղը բազմաթիւ աստղերէն չէր, ինչպէս կը կարծեմ աստղ ալ չէր, այլ աներեոյթ գորութիւն մը այդ կերպարանքով երևցած։ Նախ զնացքէն ալ յայտնի է, վասնզի աստղը այդ կեր-պով չգար և ճանապարհ ցոյց չտար։ Արե-գակը, լուսինը կամ ուրիշ աստղերը ո-րեւիքէն արեւմուտք կ'երթան, իսկ ան հիւ-սիւսէն հարաւ կ'երթար, վասնզի Պաղես-տինը Պորսկաստանի հարաւը կը գտնուէր։

Գարձեալ նոյն ժամանակէն կարելի է հասկնալ պատշաճը, վասնզի ան գիշերը չէր երևեր, այլ ցերեկ ժամանակ, և կը ծագէր արեւու ճառագայթներու միջեւ, մինչդեռ աստղ մը այդ գորութիւնը չու-նէր. ինչպէս լուսինը անգամ, որ թէպէ-տեւ բոլոր աստղերէն ալ առաւելագոյն է, բայց արեւական ճառագայթներուն երե-ցած ժամանակ կը ծածկուի և կը նուաղի։ Իսկ Ս. Ծննդեան աստղը իր լուսաւորութեան առաւելութեամբը արեւու ճառագայթները կը խախտէր և կը քայքայէր, անոնց աւելի լուսաւորագոյն երեւնալով՝ վասնզի արեւ լոյսէն աւելի մեծապայծառ կը ծագէր։

Երբորդ, կ'երևար և կը ծածկուէր զարձեալ մինչ Պաղեստինի մէջ կ'երևնար,



և կ'առաջնորդէր, և երբ մոգերը երուսաղէմ հասան կ'անհրեւութանար: Երբ անոնք լուր տուին Հերովդէսին իրենց պաշտօնը, եւ հրաժեշտ առնելով մեկնեցան: աստղը ցոյց կուտար իր անձը, բայց կը հասկցնէր թէ ընթացող աստղ մը չէ, այլ խօսուան և իմաստուն զօրութեան մը: Նաեւ ան իր գնացքին համեմատ չէր գնար այլ երբ անոնք կ'երթային կը գնար, եւ երբ կը դադրէին՝ կը կենար, եւ այնպէս ըստ պատշաճի, ամէն բան՝ կը կատարէր, ինչպէս «սիւն ամպոյն» որ կը նստէր եւ կ'ենէր Խորայիլի օրդոց պէտքին համաձայն:

Չորրորդ, մանուկը ցոյց տալու ժամանակ յայտնապէս կ'ուսանինք, ոչ թէ աստղը՝ ինքը վերէն ցոյց տուաւ մանկան տեղը, վասնզի հնար չէր անոնց համար այդ կերպով հասկնալ, այլ ինքը տեղւոյն վրայ կը կենար եւ ցոյց կուտար: Եւ գիտէք ալ որ տեղը փոքր բան մ'էր, այնչափ որ՝ խղի մը չափ էր և մանաւանդ այնքան որ փոքր մանուկ մը հազիւ կրնար պարունակել, եւ աստղը չէր կրնար ցոյց տալ, վասնզի բարձրութիւնները այնքան հեռու են որ՝ բացէն չէր կարելի նշմարել փոքրիկ տեղը և ցոյց տալ անոնց՝ որ տեսնել կ'ուզէին: Եթէ մէկը ուզէ այս պարագան լուսինէն սորվիլ՝ կը հասկնայ որ բոլոր աստղերէն պայծառագոյն է, և երկրի բոլոր բնակիչներուն որ այնչափ լայնութիւններու և երկայնութիւններու վերայ ցրուցան տեղաւորուած են, իւրաքանչիւրին ալ մօտ կը թուի, եւ արդ ըսէ ուրեմն, աստղը ի՞նչպէս պիտի կրնար ցոյց տալ խուզը և մանուկը, եթէ ոչ բարձունքէն վար իջնելով՝ գոյ կենալ մանուկին գլխուն վրայ, աւետարանիչը տակով կը հասկցնէ ըսելով «Ահաւասիկ Աստղն կ'առաջնորդէր նոցա, մինչև եկեալ եկաց ի վերայ տեղւոյն ուր էր մանուկն»: Կը տեսնե՞ս որչափ յայտնի կերպով կը հասկըցնէ թէ այս երեցող աստղը բազմաթիւ աստղերէն մին չէր, և ոչ ալ «ըստ կարգի արտաքնոցն» որ զծնունդսն նշմարեն» (յԱւեսարսևագիր Մասքես, էջ 82-84):

4. Ս. ԾՆՆՂԵԱՆ ԱՍՏՂԻՆ ԱՒԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆՐ ըս թէոփիլոս սարկաւագի:

Մեր ձեռագիր ձառնարկները ունին Թէոփիլոս սարկաւագի անուամբ տէրու-

նական ճառեր, սոյն թէոփիլոսը (\*) ըստ ձեռագրաց, նկատուած է իրր աշակերտ Ս. Յովհաննու Ոսկերեանի, Թ. 154 ձեռագիր ձառնարկը ունի հետեւեալ վերանագրով ճառ մը. «Արքայն Թէոփիլոս ի սուրբ և ի սոսկալի Ծնունդ Փրկչին և վասն մոգուցն և աստղն...» Թէոփիլոս սոյն ճառին մէջ ունի տրամախօսութիւն մը հրէից եւ մոգերու միջեւ կատարուած Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան մասը անկէ կը քաղենք. «Հրեաները կ'ըսեն թէ աստղը արարչութիւն է, և ոչ զօրութիւն»:

Մոգերը կը պատասխանեն, զուք մուրեալներ էք, մենք գիտենք աստղերու օրէնքը և երկրաւորներու օրէնքի մասին, աստղերու օրէնքը չփոխուի մինչև աշխարհի կատարածը — անոնք՝ որ գնայուն են չեն խափանուիր ընթանալէ, իրենց ընթացքը կը կատարեն արեւելքէն արեւմուտք, և որոնք գնայուն չեն, հոն ուր անշարժ հաստատուած են, կը մնան յաւիտեան, ո՛չ կը բարձրանան և ոչ ալ կը խոնարհին: Իսկ այս Աստղին զօրութիւնը՝ երբ մենք կը կենայինք՝ հոն կը կենար, և երբ ճամբայ կ'ելլէինք՝ մեր առջեւէն կ'երթար առաջնորդութեան համար, և երկինքի բարձրութիւնը թողով՝ աւելի ցած կերպով՝ ոգագնաց՝ մեր առջեւէն կ'երթար, և ոչ թէ արեւելքէն արեւմուտք կը կատարէր իր գնացքը աստղերու օրինակին համաձայն, այլ հիւսիսէն հարաւ. և ոչ թէ ցերեկ ժամանակ՝ ըստ սովորութեան, արեւուն ճառագայթներէն կը ծածկուէր, եւ գիշերը միայն կը ծագէր, այլ գիշերը մեզմէ կը ծածկուէր, և արեգակին պայծառութեան՝ իրր Աստուծոյ զօրութիւն արեւէն աւելի մեծապայծառ ճառագայթներով կ'առաջնորդէր, եթէ ծնունդը երկնաւոր չէր, այս զօրութիւնը աստղին օրինակովը՝ այդպիսի օտար օրէնքով մեզ չէր առաջնորդէր»:

5. Ս. ԾՆՆՂԵԱՆ ԱՍՏՂԻՆ ԱՒԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆՐ ըս Զաֆարիա հայոց կաթողիկոսի:

Զաֆարիա կաթողիկոս կ'ապրէր Թ. դարու կիսուն, անոր վարչական կարողութեան եւ ուսումնական պատրաստութեան և հոգեւոր կեանքի սիրողութեան շնորհքներուն համար Հայոց Աւագանին ու եկե-

(\*) ձառնարկներու մէջ կայ նաեւ ուրիշ Թէոփիլոս վարդապետ մը, պատրիարք Աղեքսանդրիոյ, որ ունի նմանապէս Տէրունական ճառեր:



ղեցականութիւնը բարձրացուցին Ջաքարիան յԱթոռ Սրբոյ Հօրն մերոյ Լուսաւորչին՝ մէկ օրուան մէջ կոչելով զանիկա սարկաւագութիւնէ կաթողիկոսութեան: Ջաքարիա արդարացուց իր վրայ դրուած յոյսերը, խոհեմութեամբ և հեռատեսութեամբ վարելով իր բարձր պաշտօնը: Ազգին և եկեղեցիին համար բացաւ խաղաղ և օգտաշատ շրջան մը, Հայ եկեղեցիին ուղղափառութեան սահմանին մէջ վարեց Յունաց փոտ պատրիարքի հետ իր յարաբերութիւնները, ինչպէս կը վկայեն գրաւոր յիշատակարանները: Իր գրուածներէն կ'երևի որ Ջաքարիա գիտուն և պատրաստուած անձնաւորութիւն մըն էր. մեր ծառնախորհրդուն մէջ իր անունով կը գրանուին քսանի չափ տէրունական ճառեր գեղեցիկ և հոգեկից խմատներով, կ'արժէ նոյն ճառերը ի մի ամփոփելով հրատարակել մեծ կաթողիկոսին յիշատակին. սոյն ճառերէն մէկ հատը միայն, Յարութեան անուր, հրատարակուած է Ս. Էջմիածնի Արարատ հանդէսին մէջ (1888). Իսկ միւսները կը մնան բոլորովին անտիպ: Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը Ջաքարիա կաթողիկոս կը յիշատակէ «ի ծնունդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» խորագրով ճառին մէջ (տե՛ս Ս. Յակոբայ Մատենադարանի Թ. 154 և 918 ձեռագիրները). նոյն ճառին մէջ որքան որ Ջաքարիա կաթողիկոս տեսնուի՝ իբր հետեւող մը մեծանուն Ոսկերեանին՝ բայց յայտնի է դարձեալ նոյն և նման ճառերէն անոր զիտական միտքը ու աստեղագիտական լուրջ հմտութիւնը, ինչպէս նաեւ հինաւուրց աւանդական և պատմական գէպքեր. զիտելի է որ Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան նկարագրութեան մէջ, ծանօթագրութիւններ ունի Աստեղատանց, եօթանասուն և երկու տեսակ աստղերուն, տասներկու կենդանակերպերուն, եօթը գօտիներուն, ինչպէս նաեւ հինգ մոլորակներուն մասին. կը յիշատակէ Բաղամամի և Բաղակի արեւելք տարածուած գրոյցը, Գօգայ թագաւորութիւնը, Հերովդէսի իր ազգահամարին եղծումը և այլն. կը գնենք հոս գրուածքին աշխարհաբարը. «Հէաստանի Բեթղհէմ քաղաքին մէջ Յիսուս ծնած է Հերովդէսի օրով. մոգերը արեւելքէն երուսաղէմ և կան ու կը հարցնէին ո՞ւր է որ ծնաւ ար-

քայն հրէից, վասնզի մենք անոր աստղը տեսանք արեւելքի մէջ ու եկանք անոր երկրպագութիւն ընելու. մոգերը պարսիկ ըլլալով՝ կը պարապէին աստղաբաշխութեամբ, Եղծութեամբ և հմայութեամբ, ինչպէս Քաղդէացիները և Եգիպտացիները և թէ անոնց նախնիքները Բաղամամ աշակերտներն էին, վասնզի Բաղամամ նախատինքնն ու ամօթէն մեռաւ խորայնի մէջ. անոնք Միջագետքէն արեւելք գացին եւ Պարսից աշխարհը մոգութեամբ լեցուցաւ, և կը պահէին Բաղամամ խօսքերը և պատմութիւնները զոր Բաղամամ խօսեցաւ Բաղակին՝ Իսրայելի համար, այս աւանդագիտութեան և աստղագիտութեան կ'ըստ պատէին մոգերը . . . »:

« . . . Մոգերը կը տեսնէին Աստղին գնացքը և ծագումը, և անոնք անոր միջոցաւ կը փութային զալ երկրպագելու նորածին թագաւորին: Այս սքանչելի Աստղին երևումը կը չարժէր, և երբեմն կը դադրէր, և շեղակի կը չըջագայէր, և մոգերուն ճամբորդած ժամանակ կ'առաջնորդէր, և անոնց կեցած պահուն կը կենար. թէ՛ հիւսիս և թէ՛ հարաւ ճանապարհը կը բեկանէր, Աստղը մոգերուն ճանապարհը աջ ու ձախ տարուբերեալ կը դառնար և անոնց մօտ կենալով՝ կ'առաջնորդէր: Յայտնի էր թէ ան աստղ մը չէր, այլ անմարմին և երկնային զօրութիւն մը՝ որ անոնց խնդրանքին համաձայն աստեղանման ձև մը առած էր ու կ'առաջնորդէր նորածին թագաւորին: Աստղը բերաւ զանոնք Երուսաղէմ, Քրիստոսի անձառելի ծննդեան մարդարէները վկայ կոչելու համար. Աստղը աներեւոյթ եղաւ մոգերէն, և որոնք տեղին ծանօթ չըլլալով՝ Երուսաղէմ մտան և հարցուցին նորածին թագաւորին տեղը: Երբ Հերովդէս լսեց այս լուրը, չարութեամբ վարանեցաւ. ինքը այլազգի էր և եղովմայեցի, որդի Անթիպատրոսի և ինքը չէր կրնար ժառանգել Հրէից թագաւորութիւնը, որովհետեւ Դաւթի ցեղէն չէր, բռնութեամբ առած էր իշխանութիւնը կայսեր կողմէն, ազգահամարը խարդախելով՝ խաբէութեամբ զինքը Դաւթի ցեղէն կը ներկայացնէր. և որովհետեւ զիտակ էր իր ստութեան՝ այդ պատճառաւ երբ լսեց Տէրով ծնունդը զարհուրեալ տրտմեցաւ . . . : Այն ատեն մոգերը ճամբայ ելան Եփրա-



թայի կողմը, և արևուն ծագած ժամանակ տեսան Աստղը որ զիրենք կ'առաջնորդէր, և անոնք լեցուեցան բերկրալից ուրախութեամբ. և Աստղը բերաւ զանոնք այն տեղը՝ ուր էր մանուկը: Եւ մոզերը լսած էին Բաղասմու պատմութիւնը, որուն համաձայն թէ «Վերագոյն է թագաւորութիւն նորա քան զգօգայն, այնուօրինակաւ գիտացին զնա թագաւոր, և այն զի տասց թէ ծագեացէ աստղն Յակոբայ, նովաւ գիտացին ճանաչել զնա Աստուած. և եթէ ննջեացէ որպէս կորիւն առիւծու, և որպէս զառիւծ իմացան զթագունն նորա»: Այդ պատճառաւ արեւելքէն մոզերը հետերնին բերին ինչ որ պիտոյ էր, և խոնարհելով երկրպագութիւն ըրին անոր, և իրենց գանձերը բանալով՝ խուսկ մատուցին՝ որպէս Աստուծոյ, ոսկի՝ որպէս թագաւորի, և զմուսս՝ աշխարհի փրկութեան համար մեռնելու պատրաստուած ըլլալուն» (Ճառի ծնունդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ձեռ. Թ. 918):

6. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Ներսէս Ծնորհալոյ.

Եկեղեցական պատմութենէն ծանօթ է Ս. Ներսէս Ծնորհալի հայրապետին կեանքն ու զործերն: Ան թէ իր եղբօրը՝ Գրիգորիս Պահլաւունի հայրապետին և թէ իր շրջանին կատարած է արդիւնաւոր զործեր և օգտակար հայ Ս. Եկեղեցւոյ, նշանաւոր է իր գրական վաստակովը ու հանճարովը. իր մեկնողական մէկ զործը Մատթէոսի մեկնութիւնը չէ կրցած աւարտել և հասցուցած է մինչեւ Ե. Գլուխ 17 համար, ուրկէ շարունակած է Յովհաննէս վրդ. Ծործորեցի. նոյն զործին տպագրութիւնը կատարուած է 1825ին, Կ. Պոլիս: Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը մէջ կը բերենք Ծնորհալի նոյն գրուածքէն՝ որ առաւելապէս կը պարունակէ Ոսկերեքանի մատուցները:

«Աստղին համար ըսենք թէ ինչ պատճառաւ երեւցաւ, թէ արդարեւ աստղ էր թէ կերպարանք. արդ իրողութիւններէն ճշմարտապէս ցոյց կուտար թէ զօրութիւն մը ունէր: Բայց ան բնական աստղերէն չէր, այլ նոր և զարմանալի, ինչպէս որ ան յայտնի է իր գնացքէն, վասնզի օրէնք չէր որ աստղերը այդպիսի գնացքով ճամբորդութիւն կատարէին՝ մարդու ընթացքին համեմատ երթալու, կենալու, երեւելու և

ծածկուելու, որովհետեւ նոյն Աստղը՝ երբ մոզերը կը գնային, կը գնար, և երբ կը կենային, կը կենար, իբր «զսիւն ամպոյն»(\*) որ Իսրայէլի որդւոց պէտքին համաձայն, կը նստէր և կ'ելնէր. վասնզի ան իրենց աշխարհէն կ'երեւէր մինչեւ Պաղեստին և կ'առաջնորդէր, երբ անոնք Երուսաղէմ հասան, կը ծածկուէր: Անոնք Երուսաղէմէն երբ ելան՝ դարձեալ կը յայտնուէր, մինչև որ ցոյց տուաւ տեղը և մանուկը. այս աստղի մը գնացքը չէ, այլ խօսուս և իմաստուն զօրութիւն: Որովհետեւ ան երկինքի վրայ կենալով չէր որ տեղը ցոյց կուտար, որ հնար ալ չէր, այլ դէպի երկիր իջնելով՝ եկաւ կեցաւ հոն՝ ուր էր մանուկն, ըստ Աւետարանի, վասնզի այլը փոքր խղի մը նմանութիւնը ունենալով՝ ի՞նչպէս այդքան բարձրութենէն աստղը պիտի կրնար ցոյց տալ, վասնզի վարերը կը գտնուէր, ան երկինքի վրայ բեւեռուած չէր, այլ իշխանական աստղ մը որ իր կամքովը կ'իջնէր կը բարձրանար օդին վրայ: Եւ յետոյ բոլոր լուսաւորները արեւելքէն արեւմուտք կ'երթան, իսկ ան հիւսիսէն հարաւ կ'երթար. վասնզի Պաղեստինը՝ պարսից հարաւային արեւմուտքը կը գտնուի: Եւ նախ զարմանալի է որ արեւին լոյսը զիշերը կը ծածկուի, իսկ լուսնինը և աստղերունը՝ ցերեկ ժամանակ, իսկ այս Աստղին լոյսը ամէն կողմով պայծառացեալ էր, այնքան որ արեւի ճառագայթները կը մթնցնէր, ապա թէ ոչ՝ ցերեկը ի՞նչպէս պիտի երեւէր անոնց՝ և առաջնորդէր. և օրէնք չէ որ լուսաւորները սահմանեալ ժամանակէն աւելի երկրի վրայ կենան և չծածկուին երկրի տակը (Մեկն. Մատթէի, Բ. 39-40):

7. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութիւնը ըստ Ս. Գրիգոր վրդ. Տաթևացւոյ.

Ս. Գրիգոր վրդ. Տաթևացի (1340-1411) Հայաստանեայց եկեղեցիին վաստակաւոր վարդապետներէն մին է և աշակերտ Յովհ. Որոտնեցի գիտնական վարդապետին: Տաթևացիին մեծ ու կարեւոր զործն եղած է իր պայքարը ընդդէմ Ու-

(\*) ձիշղ այս բառերն են որ կը յիշատակուին սոյն շարականին մէջ. «Անմարմնական հոգեղինացն երգակցելով բոցեղէն փայլմամբ. Թափանցիկ հրածին ամպոյն սիւն զործեալ յայրին, այսօր դասուկից եղեն հովիւքն հանդիսի վերնոյն» (տե՛ս Թրճն. Բ. տուն, Ծննդեան Զ. օրուան):



նիթորներուն որ կ'ուզէին հայ եկեղեցին ընկուզել տարբեր եկեղեցւոյ մը մէջ: Տաթեւացիին իր բազմաթիւ գրութեանց մէջ միջոցաւ պաշտպանեց հայ եկեղեցին, իր թողած երկերը լի են հմտութեամբ եւ իր դարուն եւ վերջերն ալ, եղած են առնա՞նք հայ եկեղեցիին ջատագովական զէնքերը: Իր գործերէն Չմրան հատոր քարոզագիրքին մէջ (էջ 43) կը կարդանք Ս. Ծննդեան Աստղի աւանդութեան մասին պատառիկ մը, ստորոգ է որ Աստղին աւանդութեան Մծբնացիին, Ոսկեբերանին եւ Զաքարիա կաթողիկոսին և այլոց նկարագրական սլացքը տկարացած է Տաթեւացիին և յետնորդներու գրչին տակ, այնուհանդերձ նոյն աւանդութիւնը տակաւին կը պահէ իր ուժը, Տաթեւացիին խօսքերը առնա՞նք են. «... Լուսաւոր Աստղը առաջնորդեց մոգերը, եւ հկաւ մտաւ այրին մէջ՝ որ էր մանուկը իր մսուրի մէջ գրուած. և կեցաւ Անոր գլխուն վրայ, և տեսան մոգերը և հովիւները Անոր երկրպագութիւն ըրին: Այդ խորհուրդին պատճառով լոյսով կը մտնենք եկեղեցին եւ կը կատարենք տօնը»:

Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան մասին այլ եւ այլ մեկնիչներու խօսքերը յիշելէ վերջ, կ'աւելցնենք հետեւեալը:

Հին ուխտաւորք աւանդաբար կը գրեն թէ Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան եկեղեցիին պատին հիւսիսային արեւելեան անկիւնին մօտ կը գտնուէր ջրհոր մը՝ ուր ինկած է, կ'ըսեն, մօգերուն աստղը այրին վրայ հասնելէ յետոյ:

Անվուեր գրոց համաձայն, կ'աւանդուի նաեւ թէ, Աստղը ունէր փոքր տղու մը ձեւը, իր վրայ ունենալով խաչ մը եւ որ խօսած է մօգերուն հետ (Les Evangiles Apocryphes, Brunet, էջ 100): Ուխտաւոր հայ քահանայ մը 1711-1712 ին ընտանեօք ուխտի կուգայ Ս. Երուսաղէմ և իր ուխտազնացութիւնը գրի առնելով կը յիշէ պատմական և աւանդական զէպքեր. Ս. Ծննդեան Աստղին աւանդութեան մասին ալ նշելի սա իր տողերը «և Ծննդեան (վանքին) վրայ զուրչին դափը, եւ սորա մէջ տեղը սիւն մի, եւ ի գլուխ սեանն մեծ աստղ մի շինած. որ ի գալն մօզուց թագաւորաց Աստղ անդ դադարեր է, նորա համար նշան դայն եղեալ են, եւ վերայ ի զուրչինն յիսուն ետփրախ է» (Զուար ծիյեհնի օղու ֆահմայ, Բազմալէպ, 1868, էջ 118)(\*):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

(\*) Այս յօդուածը քիչ փոփոխութեամբ քաղած ենք մեր «Աւանդութիւնք Ս. Երկրին» խորագրով անտիպ աշխատութենէն որ ի մօտոյ կ'ամրողջանայ, եթէ Տէր կամեցի:

## Ս Պ Ա Ս ՈՒ Մ Ը

Արեւը սեմին վրայ էր փռւեւ քղանցն իր խառնեաւ,  
ձիւղ այն ժամուն, երբ, քնքաքախ՝ ծեցած պաւերու փոլէն,  
Տուն կը դառնար սուրբ Կոյսը աղբիւրէն, մանրափայլ զնացով,  
Յամբընքաց, ֆողին տակ երկայնածալ՝ աչքերն կիսափակ:

Զով տեղ մը կախեց ան իր նրբագեղ կուծը, ջրով լի,

Ու նըստաւ դիմացը կրակարանին եւ իր մաղերուն:

Վեհ հով մը ունէր իր քագունիի կիսադէմն աղուոր.

Կ'ըսպասէր Զաւկին, որուն անտխան էր տըւած հրեւսակն:

Անուո՛ւ ֆիւղակին վրայ կը տըւէր երկինք մը ամբողջ:

Կը ծըփար օդին մէջ խաղաղութիւնն ու սուրբ օծութիւնն.

Անուշաքիւնով մը անասելի լեցուած էր լուսիւնն:

Ու Յովսէփ, անդին գործասեղանին վրայ խոնարհած,

Ծանր աշխատանքէն մերք ընդ մերք իր գլուխը վեր առնելով,

Մըսխոն, լըռիկ, կը դիտէր նուրբ դէմքը Մարիամի:

(Croyances Mortes)

RAOUL GUYADER